

ZDARZENIA O PODŁOŻU KULTUROWYM W PRZEKAZIE MEDIALNYM

THE CULTURAL BACKGROUND INCIDENTS IN THE MEDIA

AGNIESZKA ŁAPIŃSKA

Komenda Miejska Policji w Białymstoku

ZBIGNIEW KUŹNIAR

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Wydział Nauk o Bez-
pieczeństwie

KRZYSZTOF TOMASZYCKI

Komenda Główna Policji w Warszawie

ABSTRACT

The article is devoted to the role of the media in the field of public perception of cultural background incidents. It pointed to the dual function of the media. On the one hand, the media can inform the public about the cultural background cases, on the other hand – through the form and selection of information – to create people attitudes in relation to cultural diversity, which can take very different positions. In addition, the article includes a brief description of activities in the Polish media in recent years, in order to reconcile the indicated function.

KEY WORDS

media, multiculturalism, hate crimes

ABSTRAKT

Artykuł jest poświęcony roli mediów w zakresie przekazu i społecznego odbioru informacji o incydentach na tle kulturowym. Wskazano w nim na dwoistą funkcję mediów. Z jednej strony media mogą informować społeczeństwo o zaistniałych zdarzeniach na tle kulturowym, z drugiej zaś – poprzez formę i dobór informacji – kształtować postawy ludzkie względem odmienności kulturowej, które mogą przybierać skrajnie różne stanowiska. Ponadto, artykuł zawiera krótką charakterystykę działań podejmowanych w polskich mediach w ostatnich latach, mających na celu pogodzenie wskazanych funkcji.

SŁOWA KLUCZOWE

media, wielokulturowość, przestępstwa z nienawiści

WSTĘP

Współczesne przeobrażenia społeczne, ekonomiczne i polityczne silnie oddziałują na treść informacji medialnych, ich formę i środki przekazu. Można jednak zaobserwować także proces odwrotny – media stają się nie tylko nośnikiem informacji, ale też wpływają na kształtowanie postaw i zachowań odbiorców. Jak stwierdza A. Prajzner: „Przekaz medialny jest czynnikiem kreującym informację i ma bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo i strukturę komunikacji w sytuacji kryzysowej”¹. Obok pozytywnego oddziaływania mediów, przekaz medialny może nieść ze sobą także pewne zagrożenia. Media mogą zatem odgrywać kluczową rolę w promowaniu poszanowania praw człowieka, zapobiegania przemocy, budowania zaufania społecznego. Mogą także podsycać napięcie i przyczyniać się do rozpowszechniania nienawiści, o czym świadczą liczne przykłady z historii (na przykład filmy Leni Riefenstahl w III Rzeszy, audycje Radia Tysiąca Wzgórz w Rwandzie) oraz dziejów najnowszych.

MEDIA A MOWA NIENAWIŚCI

Zjawiskiem, które współcześnie bardzo negatywnie zaznacza się w mediach, w szczególności na popularnych portalach internetowych, jest tzw. „mowa nienawiści”, czyli używanie języka (pisanego, mówionego)

¹ A. Prajzner, *Media i bezpieczeństwo. Pośrednie i bezpośrednie oddziaływania. Opis zjawiska i systematyzacja terminów*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2007, nr 190, s. 200.

w celu znieważenia, pomówienia lub rozbudzenia nienawiści wobec pewnej osoby, grupy osób lub innego wskazanego przez mówcę podmiotu. Wedle definicji zaproponowanej w raporcie z 2001 roku dotyczącym mowy nienawiści, autorstwa S. Kowalskiego i M. Tulli, przez mowę nienawiści należy rozumieć „wypowiedzi i wizerunki łączące, wyszydające i poniżające grupy i jednostki z powodów całkowicie lub po części od nich niezależnych, takich jak cechy rasowe i etniczne, płeć, preferencje seksualne czy kalectwo, a także przynależność do innych naturalnych grup społecznych. Grupy naturalne to takie, których się nie wybiera; udział w jednych determinowany jest biologicznie (płeć, kolor skóry), w innych (przynależność etniczna, religia, język) społecznie. W tym sensie, nie są grupami naturalnymi stronnictwa polityczne czy ideologiczne”².

DUALIZM FUNKCJI MEDIÓW

Dwoistość roli mediów, ich funkcja informacyjno-kreacyjna, zaznacza się szczególnie w kontekście zdarzeń o podłożu kulturowym. Media odgrywają znaczącą rolę w tworzeniu wartości, postaw i działań ludzi, bowiem odbiorca właśnie na podstawie uzyskanej w ten sposób wiedzy kreuje obraz świata. Opinia publiczna ma również bardzo duże znaczenie, gdyż dysponuje sankcjami w postaci konkretnych reakcji grup, środowisk czy jednostek na zachowanie innych. Warto wskazać, iż niekiedy to ostra reakcja mediów na dane zdarzenie doprowadzała do podjęcia bardziej zdecydowanych kroków przez organy publiczne. Wypada wspomnieć przypadek z czerwca 2013 roku, kiedy to jeden z białostockich prokuratorów odmówił wszczęcia postępowania w sprawie swastyki namalowanej na budynku, uznając ją za powszechny w Azji symbol szczęścia i pomyślności. Po pojawieniu się wielu medialnych, negatywnych komentarzy, Prokurator Generalny polecił wszcząć postępowanie służbowe wobec szefa białostockiej prokuratury, co ostatecznie skończyło się jego dymisją³.

Informowanie jest podstawową funkcją mediów, w tym – radia, telewizji, prasy czy mediów internetowych. Wolność słowa, której formą

² S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2003, s. 21.

³ Ł. Woźnicki, *Lawinowy wzrost przestępstw z nienawiści. Celem ataków Żydzi i Romowie*, Wyborcza.pl z 24.07.2013, http://wyborcza.pl/1,76842,14331696,Lawinowy_wzrost_przestepstw_z_nienawisci__Celem_atakow.html#ixzz3jxfja4UE (03.08.2015 r.).

wyrazu są wolne media, jest jednym z najbardziej zasadniczych atrybutów demokracji. Przypadki zaś incydentów na tle rasowym i przestępstw z nienawiści są skutecznie w mediach nagłaśniane, szczególnie gdy dotyczą osób publicznych czy nawet lokalnych celebrytów⁴. Media monitorują przebieg śledztwa, prowadzą wywiady z osobami poszkodowanymi, o ile tylko uda im się do nich dotrzeć. Co do zasady media piętnują sprawców tego rodzaju przestępstw. Dla wielu odbiorców media stanowią też główne lub jedyne źródło informacji o „obcych” w bliskim środowisku lub źródło wiedzy o innych kulturach. Przekazują również informacje o losach mniejszości w ich kraju pochodzenia. Wiadomości o incydentach rasistowskich w Białymstoku i województwie podlaskim (czy też przedruki z lokalnej prasy) pojawiły się m.in. w mediach izraelskich⁵, czeczeńskich⁶, brytyjskich⁷ czy też polonijnych⁸ na całym świecie.

Media, choć oferują szereg możliwości ludziom stosującym mowę nienawiści, posiadają również środki do walki z tym zjawiskiem. Tak

⁴ Przykład ataku na tle rasistowskim na czarnoskórego piłkarza: *Ukah opluty przez kibiców. Białystok przeprasza*, Polskieradio.pl z 01.10.2012, <http://www.polskie-radio.pl/43/279/Artykul/694626,Ukah-opluty-przez-kibicow-Bialystok-przeprasza> (30.07.2015 r.); o ataku na czarnoskórego prezentera lokalnej telewizji: J. Klimowicz, *Rok za kratami za pobicie czarnoskórego dziennikarza*, Gazeta.pl z 02.12.2014, http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35235,17065436,Rok_za_kratami_za_pobicie_czarnoskorego_dziennikarza.html (30.07.2015 r.).

⁵ *Vandals deface another Jewish memorial in east Poland*, jpost.com z 09.12.2011, <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Vandals-deface-another-Jewish-memorial-in-east-Poland>; o zniszczeniu cmentarza żydowskiego; *Bialystok stands racism and jew hatred*, newjewishresistance.org z 05.09.2011, <http://newjewishresistance.org/article/bialystok-stands-racism-and-jew-hatred>; o nastrojach antysemitycznych w Białymstoku, <http://www.sztetl.org.pl/en/cms/news/1703,jedwabne-anti-semitic-inscriptions-removed/>; o antysemitycznych napisach na pomniku w Jedwabnem (26.08.2015 r.).

⁶ *A New Racist Attack in Poland*, waynakh.com z 05.08.2014, <http://www.waynakh.com/en-g/2014/08/a-new-racist-attack-in-poland/>; o napaści na czeczeńskiego uchodźcę w 2014 r. (26.08.2015 r.).

⁷ A. Easton, *Euro 2012: Poland's football hooligan fears*, bbc.com z 08.05.2012, <http://www.bbc.com/news/world-europe-17898302>; o przejawach rasizmu względem zagranicznych piłkarzy przed rozpoczęciem mistrzostw „EURO 2012” (26.08.2015 r.).

⁸ *Neonazis kill in Poland*, libcom.org z 11.04.2012, <https://libcom.org/news/neonazis-kill-poland-11042012>; o neonazistach w Białymstoku; *Bialystok mayor pledges action over racist attacks*, thenews.pl z 14.05.2013, <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/135566,Bialystok-mayor-pledges-action-over-racist-attacks>; o serii ataków rasistowskich w 2013 r. w Białymstoku (26.08.2015 r.).

więc, media muszą być postrzegane nie tylko jako platforma do nadużywania wolności wypowiedzi, ale także, co ważniejsze, jako narzędzie do zwalczania mowy nienawiści. Powstają często wątpliwości tego rodzaju, czy autor świadomie i celowo użył wypowiedzi np. rasistowskiej, czy też starał się informować społeczeństwo. Z drugiej strony, często przy pozornie neutralnej wypowiedzi, to kontekst nadaje jej określony, negatywny wydźwięk. Również problemem jest przekazywanie nieprawdziwych (niesprawdzonych) informacji utrwalających stereotypowe myślenie oraz mówienie o wielokulturowości raczej w kontekście problemu (sprawy romskie, arabskie, żydowskie). Wystarczy prześledzić, jakie treści pojawiają się w sytuacji wpisania neutralnych fraz dotyczących mniejszości w popularnych wyszukiwarkach internetowych – większość z nich jest nacechowana negatywnie. Jak wskazuje Teun van Dijk, opisując zjawisko „neorasizmu” w mediach: „W dzisiejszych mediach, podobnie jak pięćdziesiąt czy sto lat temu, cudzoziemcy, imigranci, uchodźcy oraz mniejszości albo nie są obecni wcale, albo są przedstawiani jako problem. Jako Inni, a nie jako część Nas. (...) Inni są stereotypizowani, marginalizowani oraz wyłączeni z publicznego dyskursu poprzez tendencyjny dobór tematów (głównie przestępczość, przemoc, narkotyki i inne patologie), specyficzną konstrukcją nagłówków, dobór zdjęć, użycie negatywnie nacechowanych słów, dobór metafor. Imigranci i mniejszości są systematycznie przedstawiani nie tylko jako inni, ale też jako dewianci, którzy stanowią zagrożenie. Podczas gdy Ich patologie są podkreślane i opisywane, Nasze są pomniejszane, ukrywane albo nawet się im zaprzecza”⁹.

W tym samym czasie, doceniając doniosłą funkcję mediów, należy pamiętać, że ludzie na całym świecie mogą mieć wpływ na media. Zawsze gdy media rażąco zakłócają lub zatajają informacje, to społeczeństwo obywatelskie może podejmować działania, takie jak bojkotowanie danych stacji, zgłaszanie rażących przypadków dyskryminacji odpowiednim władzom. Wystarczy przywołać, na gruncie polskim, takie inicjatywy jak: działania Stowarzyszenia Nigdy Więcej¹⁰, „Nie dla rasizmu” – spot televi-

⁹ Cyt. za: P. Pacuła, „Mniejszości w mediach: nowy rasizm”, <http://pl.ejo-online.eu/etyka-dziennikarska/mniejszosci-mediach-nowy-rasizm> (30.07.2015 r.); Źródło: Teun van Dijk (2000). *New(s)rasism. A discourse analytical approach* [w:] Simon Cottle (red.), *Ethnic Minorities and the media*, Buckingham: Open University Press, s. 33–49.

¹⁰ <http://www.nigdywiecej.org/Nigdy-Wiecej> (30.07.2015 r.).

zyjny z udziałem piłkarzy Ekstraklasy¹¹, inicjatywa: „Wykopmy rasizm ze stadionów”¹², „Projekt HejtStop”¹³ i wiele innych.

Media lokalne odgrywają tu szczególną rolę, bowiem w małych społecznościach występuje większe ryzyko występowania mowy nienawiści oraz propagowania postaw ksenofobicznych. Ich oddziaływanie jest bezpośrednie, a kontakt z odbiorcami bliższy i bardziej „osobisty”, niż ma to miejsce w przypadku ośrodków przekazu o zasięgu ogólnokrajowym. Informacje przekazywane w mediach lokalnych dotyczą znanego odbiorcom środowiska, przez co wywierają większe wrażenie. Media te odgrywają w społecznościach lokalnych, obok rodziny i kościoła, bardzo istotną rolę, zwłaszcza w kształtowaniu opinii publicznej, w tym postaw tolerancji, ale też niechęci i wrogości, poglądów i wzorców myślenia.

KONFLIKT WARTOŚCI: WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI A GODNOŚĆ LUDZKA

Media mogą być również propagatorem szerszej świadomości społecznej pokazując, jak różnice kulturowe wzbogacają społeczeństwo i życie codzienne. Odzwierciedlając różnorodność kulturową w głównym nurcie programów, zatrudniając dziennikarzy z różnych środowisk kulturowych i prowadząc międzykulturowe kształcenie dziennikarzy, mogą wzmacniać swą pozytywną rolę. Z drugiej strony, poza wolnością (w tym – wolnością słowa) do podstawowych praw człowieka należą też równość i godność. W kontekście zjawiska mowy nienawiści, zasady te wchodzą w konflikt. Wielokrotnie Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) w swych orzeczeniach starał się zrównoważyć te sprzeczności¹⁴. Z jednej strony międzynarodowe standardy praw człowieka zapewniają uzasadnione ograniczenia wolności wypowiedzi, co jednak często jest wykorzystywane jako pretekst do nadmiernego ograniczania, kontroli, cenzury wypowiedzi i manipulowania treści przekazywanych w mediach.

¹¹ *Nie dla rasizmu – spot z piłkarzami Ekstraklasy i dziennikarzami sportowymi*, Wirtualnemedial.pl z 14.12.2014, <http://tv.wirtualnemedial.pl/film/nie-dla-rasizmu-spot-z-pilkarzami-ekstraklasy-idziennikarzami-sportowymi> (30.07.2015 r.).

¹² <http://www.nigdywiecej.org/wykopmy-rasizm-ze-stadionow> (30.07.2015 r.).

¹³ <http://www.hejtstop.pl/> (30.07.2015 r.).

¹⁴ Por. Zestawienie orzecznictwa ETPC w zakresie “mowy nienawiści”, <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/opracowania-i-analizy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka/wybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpcz/> (22.08.2015 r.).

Mowa nienawiści może być stosowana nie tylko do nawoływania do przemocy, ale także do tworzenia osobistych i społecznych podziałów. Międzynarodowe i krajowe ustawodawstwa dają instrumenty na różnym szczeblu skierowane przeciwko niektórym przejawom mowy nienawiści, takie jak sankcje za otwarte podżeganie do ludobójstwa czy nawoływanie do przemocy wobec osób innej narodowości, ale niekiedy treści te są zawoalowane, tak wyrafinowane, iż nie sposób ich autorom przypisać wprost złej woli.

„DOBRE PRAKTYKI” W MEDIACH

Poza ustawowym regulowaniem powyższej drażliwej problematyki, podejmowane są inicjatywy mające na celu budowanie pewnych „dobrych praktyk” postępowania mediów. Swoista „Karta różnorodności” funkcjonowania mediów w Unii Europejskiej, opracowana przy Seminarium UE w ramach Partnerstwa Euro-Śródziemnomorskiego „Rasizm, ksenofobia a media” (Wiedeń, 22-23 maja 2006 r.¹⁵, wskazywała szereg zagadnień problemowych, wspólnych mediom unijnym. Wypada zaznaczyć, iż działo się to w burzliwym czasie – walki światowych mocarstw z terroryzmem, znacznego napływu emigrantów z krajów arabskich do UE i występowania w środkach masowego przekazu incydentów o podłożu rasistowskim w Europie (jak np. zamieszczenie karykatur proroka Mahometa w duńskiej prasie). Media stały się nie tylko świadkiem, ale i uczestnikiem wydarzeń politycznych i społecznych.

Za podstawę zapewnienia różnorodności w mediach na gruncie europejskim przyjęto inicjatywy polegające na lepszej reprezentacji mniejszości w redakcjach poprzez ukierunkowane szkolenia dziennikarzy i proces rekrutacji, zwiększenie różnorodności programów (w tym typu non-fiction), tworzeniu sieci kontaktów i wymianie informacji i najlepszych praktyk między mediami z różnych regionów (programy partnerskie, szkolenia, fora i regularny kontakt), prowadzeniu dialogu między grupami etnicznymi, religijnymi i kulturalnymi oraz przedstawicielami mediów w celu poprawienia wzajemnych relacji oraz uniknięcia negatywnych stereotypów i mowy nienawiści. Równie istotnym czynnikiem jest samoregulacja mediów przez promowanie etycznych i profesjonalnych standardów sprawozdawczości oraz większy nacisk na ukazywanie informacji w sposób kompleksowy – pokazywanie głosów mniejszości i podkreślanie

¹⁵Racism, Xenophobia and the Media, An EU seminar in the framework of the Euro Mediterranean Partnership, Vienna, 22-23 May 2006, źródło: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/153-euomed_en.pdf (27.08.2015 r.).

pozytywnych międzykulturowych inicjatyw i dobrych praktyk. Od strony czysto biznesowej ze strony przedstawicieli mediów, warto wskazać, iż przemysł medialny także winien odzwierciedlać różnorodność społeczeństwa. Wielokulturowe zasoby ludzkie mogą również być czynnikiem sukcesu gospodarczego, tak by zaspokoić coraz bardziej zróżnicowaną publiczność. Unia Europejska jest przestrzenią wielokulturową, co stanowi jedną z jej wartości (wedle maksymy: „Jedność w różnorodności”).

Na tym tle warto zwrócić uwagę na działania, podejmowane w kraju, a szczególnie na rekomendacje z konferencji, która odbyła się w dniu 27 maja 2015 r. w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów pod hasłem „Media równych szans – rola mediów w kształtowaniu postaw tolerancji i poszanowania różnorodności”¹⁶. Konferencja została zorganizowana pod przewodnictwem Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania we współpracy z Krajową Radą Radiofonii i Telewizji, z udziałem m.in. przedstawicieli Policji. Jeden z paneli konferencji dotyczył problemu zdefiniowanego jako: „Różnorodność religijna, etniczna, narodowa i językowa w mediach”. W szczególności podkreślano misję mediów publicznych w sferze potrzeb mniejszości i promowania ich kultury. Zwracano uwagę na krótki czas antenowy przeznaczony dla programów skierowanych do mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych, jak również na niekorzystny czas emisji programów oraz tendencję do umieszczania programów mniejszości w kanałach internetowych, a nie publicznie-dostępnych. Za problem uznano także konieczność edukacji przedstawicieli mediów w zakresie wiedzy historycznej i kulturowej.

Wedle rekomendacji konferencji, środkami zaradczymi służącymi kształtowaniu postawy tolerancji byłyby m.in.:

- zmiana czasu emisji programów o tematyce mniejszości (narodowych, etnicznych, religijnych) i skierowanych do tych mniejszości (w tym programów w językach narodowych) na lepszy czas antenowy, w tym *prime time*;
- otwarcie Redakcji Ekumenicznej TVP na nieekumeniczne związki wyznaniowe lub stworzenie nowej redakcji, np. Redakcji Programów Religijnych;
- ustalenie kwot czasowych dla tematyki mniejszości w mediach publicznych, ale też odejście od skrajnej proporcjonalności w odniesieniu do czasu poświęcanego poszczególnym wyznaniom w programach o tematyce religijnej na rzecz uprzywilejowania wyrównawczego;

¹⁶ <http://rownetraktowanie.gov.pl/aktualnosci/konferencja-media-rownych-szans-rola-mediow-w-kszaltowaniu-postaw-tolerancji-i> (28.08.2015 r.).

- promocja programów związanych z tematyką różnorodności kulturowej;
- zapewnienie przedstawicielom mniejszości uczestnictwa w Radach Programowych stacji telewizyjnych;
- podjęcie działań edukacyjnych wobec przedstawicieli mediów – zwiększenie wrażliwości międzykulturowej, wzmocnienie kompetencji międzykulturowych, niedyskryminujący język;
- zapewnienie udziału i realnego wpływu ekspertów na emitowane treści oraz realizowanie programów i audycji we współpracy z przedstawicielami grup, których programy dotyczą¹⁷.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, warto podkreślić szczególną edukacyjną rolę mediów, która służy informowaniu społeczeństwa o prawach obywatelskich, możliwości obrony tych praw, trybie postępowania i właściwych instytucjach. Przez wiele lat kwestie popełnienia przestępstw motywowanych kulturowo były tematem tabu, nie przypisywano im tego szczególnego kontekstu, nie były one przedmiotem sankcji karnej, o ile równocześnie nie dochodziło do popełnienia pospolitego przestępstwa. Problematyka przestępstw z nienawiści w dzisiejszym rozumieniu, pojawiła się w ustawodawstwie karnym dopiero wraz z wejściem w życie Kodeksu karnego z 1998 roku. Uprzednio obowiązujący Kodeks karny z 1969 roku, z oczywistych względów politycznych, sankcjonował jedynie nawoływanie do faszyzmu, pomijając szerszy kontekst¹⁸. Zgłoszenie ówczesne przez ofiarę przestępstwa, iż motywem jego popełnienia był aspekt kulturowy, wiązało się z dalszą publiczną stygmatyzacją (ujawnienie przed najbliższym środowiskiem, organami władzy publicznej – milicją, sądem). Współczesne media, propagując – nawet za przyczyną tzw. politycznej poprawności – model tolerancji dla różnorodności kulturowej, pełnią zatem ważną rolę edukacyjną.

¹⁷ Oprac. na podstawie: Rekomendacje z konferencji, źródło: <http://rownetraktowanie.gov.pl/aktualnosci/konferencja-media-rownych-szans-rola-mediow-w-kszaltowaniu-postaw-tolerancji-i> (28.07.2015 r.).

¹⁸ L. Gardocki, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2005, s. 296.

BIBLIOGRAFIA

Literatura przedmiotu

1. van Dijk T., *New(s)rasism. A discourse analytical approach* [w:] S. Cottle (red.), *Ethnic Minorities and the media*, Open University Press, Buckingham 2000.
2. Gardocki L., *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2005.
3. Kowalski S., Tulli M., *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2003.
4. Prajzner A., *Media i bezpieczeństwo. Pośrednie i bezpośrednie oddziaływania. Opis zjawiska i systematyzacja terminów*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2007, nr 190.

Źródła internetowe

5. *A New Racist Attack in Poland*, waynakh.com z 05.08.2014 r., <http://www.waynakh.com/eng/2014/08/a-new-racist-attack-in-poland/>
6. *Bialystok mayor pledges action over racist attacks*, thenews.pl z 14.05.2013 r., <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/135566,Bialystok-mayor-pledges-action-over-racist-attacks>
7. *Bialystok stands racism and jew hatred*, newjewishresistance.org z 05.09.2011r., <http://newjewishresistance.org/article/bialystok-stands-racism-and-jew-hatred>
8. Easton A., *Euro 2012: Poland's football hooligan fears*, bbc.com z 08.05.2012 r., <http://www.bbc.com/news/world-europe-17898302>
9. <http://rownetraktowanie.gov.pl/aktualnosci/konferencja-media-rownych-szans-rola-mediow-w-kszaltowaniu-postaw-tolerancji-i>
10. <http://www.hejtstop.pl/>
11. <http://www.nigdywiecej.org/Nigdy-Wiecej>
12. <http://www.nigdywiecej.org/wykopmy-rasizm-ze-stadionow>
13. <http://www.sztetl.org.pl/en/cms/news/1703,jedwabne-anti-semitic-inscriptions-removed/>
14. Klimowicz J., *Rok za kratami za pobicie czarnoskórego dziennikarza*, Gazeta.pl z 02.12.2014 r., http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35235,17065436,Rok_za_kratami_za_pobicie_czarnoskorego_dziennikarza.html
15. *Neonazis kill in Poland*, libcom.org z 11.04.2012 r., <https://libcom.org/news/neonazis-kill-poland-11042012>

16. *Nie dla rasizmu – spot z piłkarzami Ekstraklasy i dziennikarzami sportowymi*, Wirtualnemedi.pl z 14.12.2014, <http://tv.wirtualnemedi.pl/film/nie-dla-rasizmu-spot-z-pilkarzami-ekstraklasy-idziennikarzami-sportowymi>
17. Pacuła P., *Mniejszości w mediach: nowy rasizm*, <http://pl.ejo-online.eu/etyka-dziennikarska/mniejszosci-mediach-nowy-rasizm>
18. *Racism, Xenophobia and the Media, An EU seminar in the framework of the Euro Mediterranean Partnership*, Vienna, 22–23.06.2006 r., źródło: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/153-euromed_en.pdf
19. Rekomendacje z konferencji, źródło: <http://rownetraktowanie.gov.pl/aktualnosci/konferencja-media-rownych-szans-rola-mediow-w-kszaltowaniu-postaw-tolerancji-i>
20. *Ukah opluty przez kibiców. Białystok przeprosza*, Polskieradio.pl z 01.10.2012 r., <http://www.polskieradio.pl/43/279/Artykul/694626,Ukah-opluty-przez-kibicow-Bialystok-przeprosza>
21. *Vandals deface another Jewish memorial in east Poland*, jpost.com z 09.12.2011 r., <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Vandals-deface-another-Jewish-memorial-in-east-Poland>
22. Woźnicki Ł., *Lawinowy wzrost przestępstw z nienawiści. Celem ataków Żydzi i Romowie*, Wyborcza.pl z 24.07.2013 r.,
23. http://wyborcza.pl/1,76842,14331696,Lawinowy_wzrost_przestepstw_z_nienawisci__Celem_atakow.html#ixzz3jxfja4UE
24. Zestawienie orzecznictwa ETPC w zakresie “mowy nienawiści”, <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/opracowania-i-analazy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka/wybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpcz/>

dr Agnieszka Łapińska Komenda Miejska Policji w Białymstoku

dr Zbigniew Kuźniar Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie.

dr Krzysztof Tomaszyci Komenda Główna Policji w Warszawie.